

**ЭРКИН ИҚТИСОДИЙ ЗОНАЛАРДА ИНВЕСТИЦИОН МУҲИТ
ЖОЗИБАДОРЛИГИНИ БОШҚАРИШ МАСАЛАЛАРИ ХУСУСИДА**

Ражабов Назиржон Раззоқович -

Тошкент давлат иқтисодиёт университети,
“Университет 3.0” халқаро ўқув, илмий-
инновацион тадқиқотлар маркази
сектор мудири, и.ф.ф.д.

https://doi.org/10.55439/ECED/vol23_iss3/a15

Аннотация. Мақолада инвестицион муҳит жозибadorлигининг моҳияти, таркиби, талқини ва уни бошқаришнинг замонавий тенденциялари ёритилган. Эркин иқтисодий зоналарда инвестицион муҳит жозибadorлигини бошқариш самарadorлиги даражаси Spearman даражасининг корреляция коэффициентлари $r(sp)$ ёрдамида ҳисоблаб чиқилган ва мутлақ баҳолаш шкаласи асосида даражаланган. Шунингдек, эркин иқтисодий зоналар инвестицион муҳит жозибadorлигини бошқариш бўйича таклиф ва тавсиялар берилган.

Калит сўзлар: инвестицион муҳит жозибadorлиги, инвестиция сиёсати, эркин иқтисодий зоналар, инвестицион фаоллик, бошқариш, Spearman даражасининг корреляция коэффициентлари $r(sp)$.

**К ВОПРОСУ УПРАВЛЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ СРЕДОЙ В СВОБОДНЫХ
ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОНАХ**

Ражабов Назиржон Раззоқович -

Ташкентский государственный экономический университет,
Международный образовательный, научно-инновационный
исследовательский центр «Университет 3.0», Заведующий сектором,
доктор философии (PhD) по экономическим наукам

Аннотация. В статье описаны сущность, состав, трактовка привлекательности инвестиционного климата и современные тенденции его управления. Уровень эффективности управления инвестиционной привлекательностью свободных экономических зон рассчитывался с использованием коэффициентов корреляции $r(sp)$ уровня Spearman и ранжировался на основе абсолютной оценочной шкалы. Также представлены предложения и рекомендации по управлению привлекательностью инвестиционного климата в свободных экономических зонах.

Ключевые слова: инвестиционная привлекательность, инвестиционная политика, свободные экономические зоны, инвестиционная деятельность, управление, коэффициенты корреляции уровня Спирмена $r(sp)$.

**TO THE QUESTION OF MANAGEMENT OF THE INVESTMENT ENVIRONMENT
IN FREE ECONOMIC ZONES**

Rajabov Nazirjon Razzakovich -

Tashkent State University of Economics, International Educational,
Scientific and Innovation Research Center "University 3.0",
Head of Sector, Doctor of Philosophy (PhD) in Economics

Abstracts. The article describes the essence, composition, interpretation of the attractiveness of the investment climate and current trends in its management. The level of efficiency in managing the investment attractiveness of free economic zones was calculated using the correlation coefficients $r(sp)$ of the Spearman level and ranked on the basis of an absolute rating scale. Also presented are proposals and recommendations for managing the attractiveness of the investment climate in free economic zones.

Keywords: investment attractiveness, investment policy, free economic zones, investment activity, management, Spearman level correlation coefficients $r(sp)$.

Кириш. Жаҳон мамлакатларининг иқтисодиётни ҳаракатга келтирувчи, унинг тараққиётини таъминловчи ва юксак даражада тараққий этишида ҳал қилувчи драйвер сифатида инвестицион сиёсатни бошқариш муҳим аҳамият касб этади. “Жаҳонда 2019 йилда тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ҳажми 1,54 триллион АҚШ долларини ташкил этган бўлса-да, 2020 йил якунлари бўйича унинг ҳажми 40 фоизгача пасайган” [1]. Ушбу тенденция мамлакатларнинг инвестицион салоҳияти заифлашуви билан боғлиқ бўлиб, айти пайтда эркин иқти-

содий зоналар фаолиятини кенгайтириш ва ресурс салоҳиятидан самарали фойдаланиш асосида қулай инвестицион муҳит яратишга эришмоқда.

Жаҳоннинг нуфузли молия муассасалари, хусусан, Жаҳон банки, Халқаро валюта фонди, БМТнинг Тараққиёт дастурлари сингари халқаро ташкилотлар томонидан эркин иқтисодий зоналар инвестицион муҳит жозибadorлигини баҳолаш ва самарали инвестиция қарорларини қабул қилиш, эркин иқтисодий зоналарнинг иқтисодий-ҳуқуқий мақомини ошириш ва улар-

ни оптимал жойлаштириш, инвесторлар учун қулай муҳит яратиш бўйича тадқиқотлар олиб борилмоқда.

Ўзбекистонда эркин иқтисодий зоналар инвестиция муҳитини янада яхшилаш, тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этишни рағбатлантириш, инвесторларнинг инвестицион сиёсат изчиллигига бўлган ишончини мустаҳкамлаш ва давлат тузилмаларининг инвесторлар билан ишлашдаги масъулиятини ошириш, инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш жараёнларини бошқариш, баланслашган инвестицион сиёсатни шакллантириш, инвестицион фаолликни таъминлаш орқали миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигини ошириш бўйича тизимли ишлар амалга оширилмоқда. Инвестицион муҳит жозибаторлигини ошириш йўналиши сифатида “мамлакатда инвестиция муҳитини янада яхшилаш, тўғридан-тўғри инвестицияларни жалб этишни рағбатлантириш, инвестиция лойиҳаларини ўз вақтида ва сифатли амалга ошириш, янги ишлаб чиқариш қувватлари ва иш жойларини яратиш, инфратузилмани такомиллаштириш ҳамда ҳудудларни ободонлаштириш ва халқ фаровонлиги даражасини ошириш” [2] бўйича муҳим вазифалар белгилаб берилган.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Миллий иқтисодиётни комплекс ривожлантиришда инвестицион жозибаторликни бошқариш инвестиция сиёсатини самарали юргизишни талаб этади ҳамда иқтисодий тармоқларнинг таркибий ўзгаришларини амалга оширишни таъминлайди. Иқтисодиётнинг реал сектор тармоқларига инвестициялар оқимини жалб қилиш иқтисодий ривожланишнинг янги босқичини бошлаб берадиган асосий омилдир. Демак, инвестициялар ҳар қандай иқтисодиётни ҳаракатга келтирувчи, унинг тараққиётини таъминловчи, иш ўринларини яратувчи, аҳолининг даромад манбаи шаклланишига ҳисса қўшувчи куч экан, барча имкониятларни ишга солиб, иқтисодиётга йўналтириладиган инвестициялар ҳажминини ошириш лозим.

Амалга оширилган илмий тадқиқот ишларининг кўламига қарамасдан, инвестицион муҳит жозибаторлигини бошқариш, асосан, ҳудудий ишлаб чиқариш комплекслари, иқтисодий районлаштириш, ишлаб чиқариш кучларини жойлаштириш ва ривожлантириш концепцияларига асосланган ва эркин иқтисодий зоналарни бошқаришнинг ташкилий-услубий жиҳатларига алоҳида эътибор қаратилмаган. Бу эса эркин иқтисодий зоналарда инвестицион муҳит жозибаторлигини бошқаришни чуқурроқ тадқиқ этишни тақозо этади.

Инвестицион муҳит жозибаторлигини бошқаришнинг мақсади билвосита, тартибга солинувчи воситалар орқали иқтисодиёт тузилма-

сига таъсир этишдан иборат [3]. Инвестицион сиёсат мамлакат ва тармоқ доирасида давлат томонидан тартибга солиниши, капитални қайта тақсимлаш орқали асосланмаган фарқларни юмшатиш бўйича тадбирларни ўз ичига олади. Бу эса миллий иқтисодиётнинг энг мақбул тузилишини шакллантиришга хизмат қилади.

Инвестицион муҳит жозибаторлиги мамлакат, тармоқ ва соҳаларга инвестициялар оқимини аниқловчи, таъминлашга имкон берадиган, кафолатланган ҳамда инвестицион фаоллик билан баҳоланадиган иқтисодий, ижтимоий ҳолат, жараён ва воситалар, имконият ва чекловлар йиғиндисидир [4].

Неоклассик ва замонавий Европа мактаби вакиллариининг назарий қарашларида инвестицион муҳит жозибаторлигини бошқариш масалалари анъанавий тарзда тадқиқ этилган. Мавжуд назарий қарашларга мувофиқ уларни қуйидаги йўналишлар бўйича таснифлаш мумкин:

а) макроиқтисодиёт концепцияси нуқтаи назаридан инвестицион муҳит жозибаторлигини ўрганиш;

б) ташқи таъсир омиллари нуқтаи назаридан инвестицион муҳит жозибаторлигини ўрганиш;

в) инвестицион муҳит жозибаторлигини бошқаришнинг (бизнес даражасидаги) мезо ва микроиқтисодий омиллари.

Р.Солоунинг иқтисодий ўсиш модели асосида Халқаро валюта фонди экспертлари (Р.Жеймс (James R.), Ж.Хайнес (Hines Jr), П.Жонгсанг (Jongsang Park)) [5] томонидан амалга оширилган тадқиқотлар натижалари кўрсатишича, турли мамлакатларда иқтисодий ўсиш омиллари таркибида инвестицион муҳит жозибаторлигини таъминловчи инвестицион фаоллик кўрсаткичлари таъсирининг улуши 31-46 % миқдорда тебранади.

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси маъмурий жиҳатдан 14 та минтақа, ижтимоий-географик жиҳатдан эса 6 та минтақага бўлинади. Бу минтақаларда бугунги кунда 22 та эркин иқтисодий зона фаолият юритиб, уларда юқори технологияли, маҳаллий хомашёни қайта ишлаш асосида юқори қўшилган қийматга эга бўлган, нафақат маҳаллий, балки халқаро бозорларда рақобатдош бўлган маҳсулотлар ишлаб чиқарувчи корхоналар ташкил этиш, инвестицияларни жалб қилиш, шунингдек, ҳудудлар инвестицион муҳит жозибаторлигини оширишга катта ҳисса қўшмоқда.

Мамлакатимиздаги эркин иқтисодий зоналарда умумий қиймати 5466,7 млн. доллар бўлган 773 та лойиҳада 66,7 минг ходим иш билан банд бўлмоқда. Бу кўрсаткични жаҳон миқёсида қарайдиган бўлсак, “халқаро ташкилотлар берган маълумотларига кўра, дунёда 3,5

мингдан зиёд эркин иқтисодий зоналар бўлиб, улар 140 та мамлакатда жойлашган. Бутун дунёдаги эркин иқтисодий зоналарда 70 миллионга яқин кишилар меҳнат қилади” [6].

Мамлакатимизда инвестицион муҳит жозибадорлигини таъминлашда ҳудуд инвестицион салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш муҳим аҳамият касб этади. Инвестицион муҳит жозибадорлигини бошқариш ва махсус иқтисодий зоналарни ташкил этиш ҳар қандай мамлакат иқтисодиётига юқори малакали ишчи кучи жалб қилишни ва истиқболли инфратузилма лойиҳаларини амалга ошириш орқали ҳудуд инвестицион салоҳиятидан самарали фойдаланишни таъминлайди.

Ҳозирги замон илмий адабиёти, меъёрий ҳужжатлар, амалиётда эркин иқтисодий ҳудудларни ифодаловчи хилма-хил атамалар қўлланилади. Улар қаторида энг кенг тарқалганлари: “Махсус иқтисодий ҳудуд”, “Эркин тадбиркорлик ҳудуди”, “Эркин иқтисодий ҳудуд”, “Эркин божхона ҳудуди”, “Эркин экспорт ҳудуди”, “Технологик ҳудуд”, “Эркин савдо ҳудуди”, “Божсиз ҳудуд”, “Қўшма тадбиркорлик ҳудуди”. Жаҳондаги эркин иқтисодий зоналар шакли 1920 йилда 20 хилни ташкил этган бўлса [7], 1990 йилда унинг сони 30 хилдан зиёд [8] шакли илмий манбаларда қайд этилган. Тадқиқот доирасида иқтисодий адабиётларни ўрганиш асосида эркин иқтисодий ҳудудларни таърифловчи 40 дан ортиқ атама борлиги аниқланди.

Эркин иқтисодий ҳудудларнинг мазмунан моҳиятини очиб берувчи терминология хилма-хил бўлиб, улар қуйидаги сабабларга боғлиқ:

- иқтисодий зоналар эволюцион тарзда ривожланиб, ўзгариб, такомиллашиб боради;

- иқтисодий зоналарнинг тараққиёти у ташкил этилган ички ва ташқи омилларга боғлиқ;

- эркин иқтисодий зоналарнинг илмий-назарий жиҳатларини тушуниш ва туркумлаш бўйича тарли мамлакатлар ёндашувлари турлича.

Е.Ф. Авдокушиннинг [9] тадқиқотларида эркин иқтисодий ҳудудлар “Махсус иқтисодий ҳудуд” сифатида талқин этилган. Уларнинг ёндашуви бўйича бундай ҳудудлар бошқа ҳудудларга нисбатан давлат аралашувининг камайиши ва иқтисодий эркинлигининг ортиши эканлиги асосланган.

Бабинцев ва Валлиулинлар [10] тадқиқотларида эса “Алоҳида иқтисодий ҳудуд” термини қўлланилган. А.Шермухаммедов томонидан “Очиқ иқтисодий минтақа” термини ишлатилган [11]. Бироқ очиқ сўзининг рус ва бошқа тиллардаги маъноси эркин иқтисодий ҳудудга мос эмас ва тор маъно касб этади. Жаҳон олимларининг эътирофи бўйича эркин иқтисодий ҳудуд-

ларни очиқ ҳудудлар сифатида ҳам қайд қилиш ҳолатлари мавжуд.

Эркин иқтисодий ҳудуднинг энг муҳим белгилари тўғрисида ҳам бир қатор илмий-назарий ёндашувлар мавжуд. Рус олими С.Г.Овчинникова томонидан “эркин тадбиркорлик ҳудуди” термини илгари сурган [12], А.Леуский эса “Ўзига хос божхона тартиби ўрнатилган ҳудуд” сифатида қайд этади [13]. Тадқиқотчилар Н.Смородинская, В.Бабинцев, Х.Валлиулинлар эса эркин иқтисодий зонанинг асосий шarti имтиёзларда эканлигини таъкидлайди [10].

Авдокушин томонидан имтиёзли инвестиция муҳити шаклланган ҳудуд сифатида қаралади [9]. Ю.Комлев эркин иқтисодий ҳудудларни муҳим хусусиятидан бири сифатида маъмурий жавобгарликлар минимумга келтирилган ҳудуд деб қарайди ва зоналар фақат экспорт фаолиятига боғланганлигини эътироф этади [14].

Т.Данко ва З.Окуртлар асосий белгиларни ажратишда комплекс ёндашган. Улар ЭИХни аниқ бир йўналишга мослаштирилган, мамлакатда ишлаб чиқарувчи кучларнинг жойлаштирилиши, ЭИХда яратилган ялпи маҳсулотнинг ишлаб чиқарилиши ва тақсимланиши нуқтаи назаридан кўриб чиқадилар [8].

ЭИХнинг энг муҳим қуйидаги 4 та хусусиятини ажратиш кўрсатиш мумкин:

- аниқ бир ҳудуд доирасида ташкил этилиши ва эгалиги;

- имтиёзлар тизимининг мавжуд бўлиши;

- ўзига хос бўлган тарифлар ўрнатилиши;

ЭИЗ ҳудудидаги инвесторлар фаолиятига давлат органларининг аралашмаслиги ва иқтисодий эркинлиги мавжудлиги.

Жаҳон тажрибасида тўрттинчиси хусусият жуда муҳим ҳисобланади. Бусиз ЭИХ мақоми ҳам сезилмайди. Тадқиқотчилардан В.Игнатов ва В.Буговлар томонидан “ЭИХнинг алоҳида имтиёзлар тизимига эга эканлигига катта эътибор бериши лозимлиги” [15] таъкидланади. Маълумки, инвесторлар учун имтиёзлар энг муҳим жиҳатлар билан ҳисобланади. Мамлакатнинг бошқа қисмига нисбатан улар ҳаракатига кўпроқ эркинлик берилмаса, инвестицияларни кенг жалб қилишга имкон бўлмайди. ЭИХларда ҳам инвестицион муҳит юқори даражада куч талаб этади. Бироқ бунинг марказида эркинликнинг хусусияти даражаси ётади.

ЭИЗларни ташкил этишнинг асосий мақсади мамлакатдаги ресурс имкониятлари мавжуд, бироқ етарли даражада иқтисодий ривожланиш даражаси паст бўлган ҳудуд ёки тармоқларнинг иқтисодий ўсишини рағбатлантириш, шунингдек, рақобат муҳити шаклланишига кўмаклашидир. Халқаро тажриба шуни кўрсатмоқдаки, бугун ЭИЗлардан, нафақат сармояларни жалб қилиш, балки ҳудудий-иқтисодий сиё-

сат воситаси сифатида ҳам фойдаланилади.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқотда гуруҳлаш, қиёсий таҳлил, тизимли ёндашув, иқтисодий-математик моделлар, корреляцион, регрессион таҳлил, эксперт баҳолаш усуллари-дан фойдаланилган. Шунингдек, эркин иқтисодий зоналарда инвестицион муҳит жозибадорлигини бошқариш самарадорлиги даражаси Spearman даражасининг корреляция коэффицентлари – $r(sp)$ ёрдамида ҳисоблаб чиқилди ва *мутлақ баҳолаш шкаласи* асосида даражаланди.

Таҳлил ва натижалар. Жаҳон бўйлаб COVID-19 пандемияси ҳукм сураётган шароитда барча иқтисодий қадриятлар халқаро ташкилотлар, иқтисодчи олимлар томонидан минтақаларнинг ривожланиши билан боғлиқ прогноз кўрсаткичлари қайтадан кўриб чиқилмоқда. Инвестицион жозибадорликни таъминлайдиган индикаторлар сафига хавфсизлик, санитария-гигиена ва аҳолининг соғлиғи билан боғлиқ кўрсаткичларни инobatга олиш бирламчи аҳамият касб этиб бормоқда.

Инсонларнинг ҳаёти, уларнинг соғлиғи, тинчлигини сақлаб қолиш, фаровон турмуш кечириши учун барча чораларни яратиш, хавфсизлигини кафолатлаш ҳар қандай давлатнинг бирламчи вазифаларидан ҳисобланса (танганинг бир томони), уни таъминлашга хизмат қиладиган иқтисодий неъматларни ишлаб чиқариш, аҳолининг даромад манбаини сақлаб қолиш, инвесторлар мулкани ҳимоя қилиш, мол-мулкига раҳна соладиган салбий таъсирларнинг олдини олиш эса танганинг иккинчи томони ҳисобланади.

Дунёнинг етакчи давлатлари тажрибасига кўра, инвестицион муҳит жозибадорлиги ва инвестицион фаолликни оширишда эркин иқтисодий зоналарни ташкил этиш аҳамияти катта. 2022 йилнинг январь ҳолатига кўра республикада жами 22 та эркин иқтисодий зона фаолияти йўлга қўйилган ва уларнинг ўзаро рейтингини тузиш асосида бошқарув самарадорлигини аниқлаб бориш зарур.

Эркин иқтисодий зоналар дирекцияси томонидан инвестицион фаолиятни бошқариш тизимини 5 баллик шкала асосида баҳолаш мақсадга мувофиқ ва улар қуйидаги мезонлар асосида амалга оширилади:

K1 – Эркин иқтисодий зоналар дирекция фаолиятининг бошқарув самарадорлиги (эксперт баҳолаш). Баҳолаш жами 5 баллик тизим асосида 6 та мезон бўйича эксперт усулида аниқланади:

X1. Эркин иқтисодий зоналар дирекциялари томонидан энг муҳим қарорларни қабул қилиш тезлиги (эксперт баҳолаш).

X2. Қабул қилинган қарорларнинг корхона инвестиция стратегиясининг инвестиция-

ларни бошқариш тизими фаолиятига мувофиқлиги.

X3. Ташқи муҳит билан ўзаро таъсир самарадорлиги.

X4. Инвестицияларни бошқариш тизимини дирекциянинг умумий менежменти билан фаолиятни мувофиқлаштириш даражаси.

X5. Инвестицияларни бошқариш тизимининг таркибий қисмлари ўртасида тезкор коммуникация ва ахборот алмашинувини таъминлаш (бошқарув жараёни ахборотни қабул қилиш, узатиш, қайта ишлаш ёки фойдаланишни ўз ичига олади).

X6. Эркин иқтисодий зоналар инвестиция фаолиятининг инсон ресурсларини бошқариш тизими (инвестиция қилинган корхона ишчиларининг малакавийлик даражаси).

K2 – Эркин иқтисодий зоналарнинг инвестицион фаоллик даражаси. Баҳолаш жами 5 баллик тизимда кўрсаткичларни шкалалаштириш асосида 3 та мезонга кўра баҳоланади:

X7. Моддий ва номоддий активларга инвестицияларнинг нисбати (20/80 фоизгача 5 балл, 40/60 фоизгача 4 балл, 50/50 фоизгача 3 балл, 60/40 фоизгача 2 балл, 80/20 фоизгача 1 балл).

X8. Узоқ ва қисқа муддатли инвестицияларнинг нисбати (20/80 фоизгача 5 балл; 40/60 фоизгача 4 балл, 50/50 фоизгача 3 балл, 60/40 фоизгача 2 балл, 80/20 фоизгача 1 балл).

X9. Хорижий инвестицияларнинг жами инвестициялардаги салмоғи (20/80 фоизгача 5 балл; 40/60 фоизгача 4 балл, 50/50 фоизгача 3 балл, 60/40 фоизгача 2 балл, 80/20 фоизгача 1 балл).

K3 – Эркин иқтисодий зоналарга жалб этилган сармоянинг даромадлилик кўрсаткичлари. Баҳолаш жами 5 баллик тизимда кўрсаткичларни шкалалаштириш асосида 2 та мезонга кўра баҳоланади:

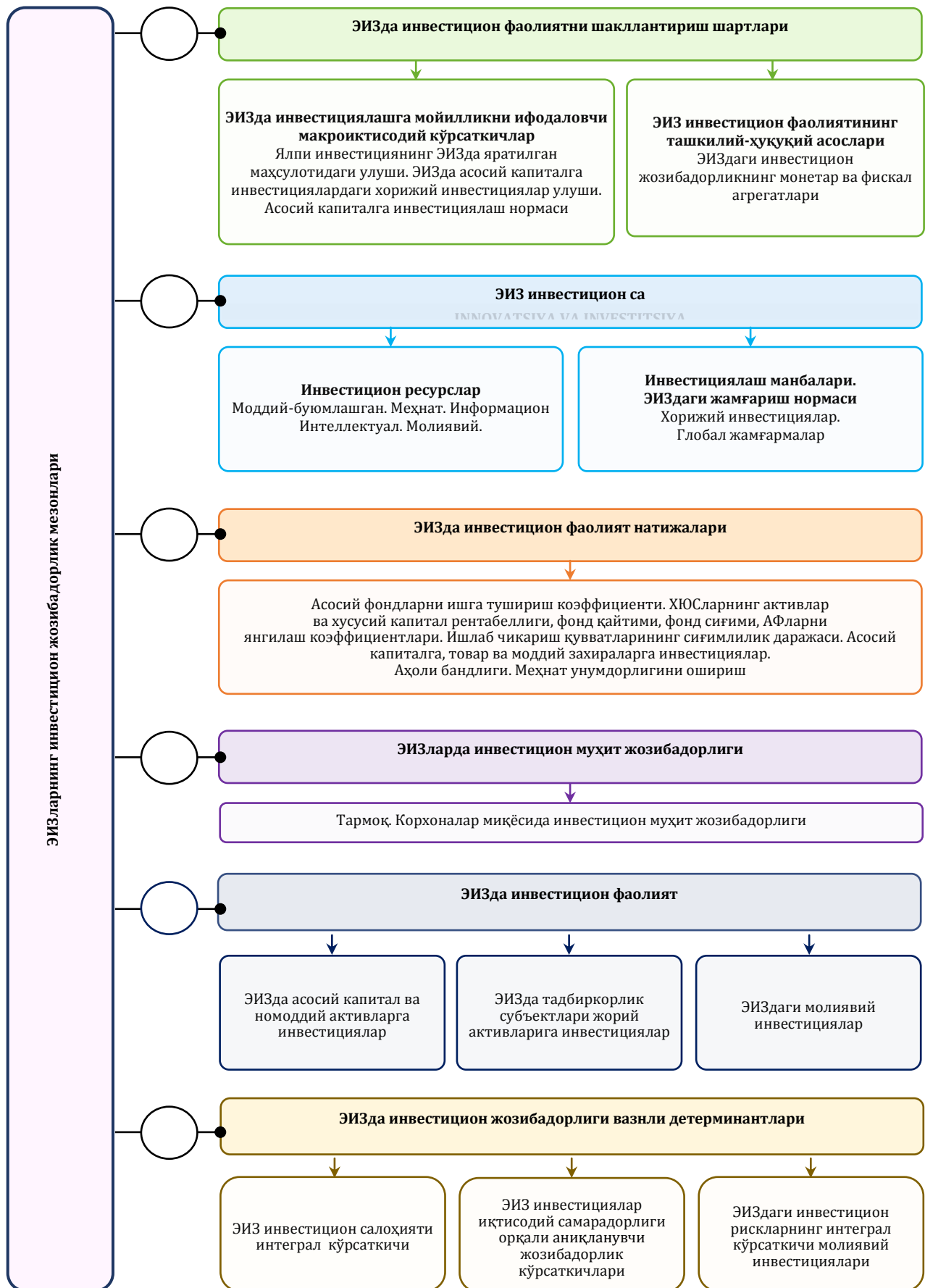
X10 – ҳудудга киритилган жами инвестицияларда иқтисодий зонанинг салмоғи (60 фоиздан юқори 5 балл; 40 фоиздан юқори 4 балл, 30 фоиздан юқори 3 балл, 10 фоиздан юқори 2 балл, 10 фоизгача 1 балл).

X11 – эркин иқтисодий зоналарга жалб этилган инвестициялар ҳисобига ҳудуднинг иқтисодий ўсиш индекси (0,00-0,03 коэф. – 1 балл, 0,05 коэф. – 2 балл, 0,05 коэф. – 3 балл, 0,07 коэф. – 4 балл, 0,07 коэф. юқори – 4 балл).

Рейтингни аниқлаш бўйича кўрсаткич (K) қиймати танланган мезонлар асосида баҳоланади, хар бир мезоннинг салмоқ коэффицентлари ўрганилаётган рейтинг мезонлари сонига кўра аниқланади (K), бунда:

$$K = K1 + K2 + K3$$

$$K = aK1 + bK2 + sK3$$

2-расм. ЭИЗларда ИМЖни бошқариш самарадорлиги даражасини аниқлашнинг инвестицион фаоллик ва жалб этилган сармоянинг даромадлилик кўрсаткич ва мезонлари*

Манба: муаллиф ишланмаси.

Бунда $0 \leq a, b, s \leq 1$ да бўлиб, уларнинг йиғиндисиди бирга тенг: $a + b + s = 1$;

a, b, s – салмоқ коэффициентлари ҳисоблашиб, рейтинг баҳолаш учун кўрсаткичларнинг таъсир даражасини белгилаб берувчидир.

Салмоқ коэффициентлари ўрганилаётган рейтинг мезонлари сонига кўра аниқланади (K), бунда:

$$a = \frac{1}{11} * 6 = 0,54; b = \frac{1}{11} * 3 = 0,27; s = \frac{1}{11} * 2 = 0,18;$$

Иккинчи формулага салмоқ коэффициентларини қўйиб, қуйидагича ёзамиз:

$$K = 0,54 * K_1 + 0,27 * K_2 + 0,18 * K_3$$

Мутлақ баҳолаш шкаласи:

0 – қониқарсиз (ўта паст даража);

1 – қониқарли (паст даража);

2 – ўртача ҳолат (ўртача даража);

3 – яхши ҳолат (юқори даража);

4 – энг зўр (энг юқори даража).

Эркин иқтисодий зоналарнинг инвестицион фаоллик кўрсаткичлари Spearman даражасининг корреляция коэффициентлари ёрдамида ҳисоблаб чиқилади.

ЭИЗ дирекциясининг инвестицион фаолиятни бошқариш тизимларининг умумий бошқарувига оид кўрсаткичлари ва мезонлари шакллантирилган (2-расм).

Республикадаги эркин иқтисодий зоналар рейтинг тизими асосида эркин иқтисодий зоналарнинг дирекцияси томонидан инвестицион фаолиятни бошқариш ҳолатини аниқлаш имкони мавжуд.

Эркин иқтисодий зоналарнинг инвести-

цион фаоллик кўрсаткичлари бўйича танланган жами 11 та омилнинг аҳамиятлилиги бўйича Spearman даражасининг корреляция коэффициентлари – $r(sp)$ ёрдамида ҳисоблаб чиқилади ва мутлақ баҳолаш шкаласи асосида даражаланади. Spearman корреляция коэффициентлари – $r(K)$ қуйидаги формула (1.1) асосида ҳисобланди:

$$r(X) = 1 - \frac{6 \sum x_n^2}{n(n^2 - 1)} \quad (1.1)$$

Бунда: $r(X)$ – ЭИЗлар бўйича умумий ўртача баҳолаш натажаларига ҳар бир ЭИЗлар учун аниқланган натижалари ўртасидаги боғлиқликни ифодаловчи Spearman корреляция коэффициенти;

X – ЭИЗлар рейтингини аниқлаш бўйича танланган омиллар бўйича қабул қилинган қийматлар;

n – омиллар сони.

ЭИЗлардаги инвестицион муҳит жозибдорлигини баҳолаш бўйича Spearman корреляция коэффициентлари $r(K)$ бўйича рейтинг баҳолаш даражалари фаолиятлар натижаларини аниқлаш ва рейтингини тузиш имконини беради:

А даража қониқарли ($-0,577 \leq r \leq 0$) – ЭИЗ мамлакатдаги инвестицион муҳитнинг шаклланишига тескари боғлиқлик акс эттиради;

В даража ўртача ($0 \leq r \leq 0,143$) – мамлакатдаги ЭИЗ

С даража яхши ҳолат ($0,143 \leq r \leq 0,991$) – ЭИЗ мамлакатдаги инвестицион муҳит шаклланишига юқори боғлиқлик акс эттиради.

2-жадвал

Ўзбекистон Республикасидаги эркин иқтисодий зоналарда инвестицияларни бошқариш тизимини баҳолаш натижалари

ЭИЗлар	$\sum x$	\bar{X} (УМУМИЙ ЎРТАЧА ҚИЙМАТ)	Рейтинг	
			$r(sp)$ кўрсаткичи	Ранг
«Навой» ЭИЗ	39	3,55	0,709	С
«Чорвоқ» ЭТЗ	30	2,73	0,150	С
«Сирдарё» ЭИЗ	33	3,00	0,991	С
«Зомин-фарм» ЭИЗ	24	2,18	-0,577	А
«Жиззах» ЭИЗ	26	2,36	-0,473	А
«Ангрен» ЭИЗ	29	2,64	0,518	С
«Сирдарё-фарм» ЭИЗ	22	2,00	0,373	С
«Паркент-фарм» ЭИЗ	27	2,45	-0,086	А
«Термиз» СЭЗ	23	2,09	0,100	В
«Бойсун-фарм» ЭИЗ	26	2,36	0,086	В
«Нукус-фарм» ЭИЗ	29	2,64	-0,441	А
«Ҳазорасп» ЭИЗ	25	2,27	0,132	В
«Чироқчи» ЭИЗ	23	2,09	0,364	С
«Ургут» ЭИЗ	25	2,27	0,364	С
«Балиқ ишлаб чиқарувчи» ЭИЗ	21	1,91	0,027	В
«Ғиждувон» ЭИЗ	21	1,91	-0,077	А
«Наманган» ЭИЗ	26	2,36	-0,332	А
«Косонсой-фарм» ЭИЗ	28	2,55	0,195	С
«Бухоро-агро» ЭИЗ	26	2,36	0,286	С
«Бўстонлиқ-фарм» ЭИЗ	21	1,91	0,887	С
«Қўқон» ЭИЗ	24	2,18	0,277	С
«Андижон-фарм» ЭИЗ	20	1,82	-0,323	А

Эркин иқтисодий зоналарнинг инвестицион муҳит шаклланишига паст даражада боғлиқлигини акс эттиради; фаоллик кўрсаткичлари Spearman корреляция коэффициентлари ёрдамида ҳисоблаб чиқилган рейтинг натижалари 2-жадвалда ифодаланган.

Эркин иқтисодий зоналарда инвестицияларни бошқариш тизимини баҳолаш натижаларига кўра кўп йиллик тажрибага эга бўлган «Навой» ЭИЗ, «Сирдарё» ЭИЗ зоналари энг юқори рейтингга эга бўлган бўлса, «Ангрен» ЭИЗ, «Ургут» ЭИЗ ва «Сирдарё-фарм» ЭИЗлар инвестицияларни бошқариш тизимини баҳолаш бўйича ТОП-5 талиқдан жой олди. ЭИЗларнинг 50 фоизида бошқарув самарадорлиги яхши даража бўлиб, мамлакатда инвестицион муҳитни шакллантиришга ўзининг муносиб ҳиссасини қўшаётганлиги аниқланди. ЭИЗларнинг инвестицион муҳит жазибдорлигини бошқариш даражаси 18 фоизида ўртача ва 32 фоизида қониқарли эканлиги аниқланди

Хулоса ва таклифлар. Инвестицион муҳит жазибдорлиги мамлакат, тармоқ ва соҳаларга инвестициялар оқимини аниқловчи, таъминлашга имкон берадиган, кафолатланган ҳамда инвестицион фаоллик билан баҳоландиган иқтисодий, ижтимоий ҳолат, жараён ва воситалар, имконият ва чекловлар йиғиндиси-дир.

Иқтисодиётнинг реал сектор тармоқларига инвестициялар оқимини жалб қилиш иқтисодий ривожланишнинг янги босқичини бошлаб берадиган асосий омилдир. Демак, инвестициялар ҳар қандай иқтисодиётни ҳаракатга келтирувчи, унинг тараққиётини таъминловчи, иш ўринларини яратувчи, аҳолининг даромад манбаи шаклланишига ҳисса қўшувчи куч экан, барча имкониятларни ишга солиб, иқтисодиётга йўналтириладиган инвестициялар ҳажминини ошириш лозим.

Турли мамлакатларда иқтисодий ўсиш омиллари таркибида инвестицион муҳит жазибдорлигини таъминловчи инвестицион фаоллик кўрсаткичлари таъсирининг улуши 31-46 % миқдорида тебранади.

Республикамизда эркин иқтисодий зоналарнинг ташкил этилиши мамлакатимизда жаҳон стандартларига мос ва дунё бозорларида ўз харидорига эга юқори қўшимча қийматли товарлар яратишга, замонавий технологиялар орқали ишлаб чиқаришни йўлга қўйишга имкон берувчи лойиҳаларга инвестицияларни, аввало, тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этишга имконият яратган.

Эркин иқтисодий зоналарда инвестицион фаолиятни бошқаришни баҳолаш қуйидаги мезонлар асосида амалга оширилади:

- эркин иқтисодий зоналар дирекция фаолиятининг бошқарув самарадорлиги (эксперт баҳолаш);

- эркин иқтисодий зоналарнинг инвестицион фаоллик даражаси;

- эркин иқтисодий зоналарга жалб этилган сармоянинг даромадлилик кўрсаткичлари.

Эркин иқтисодий зоналарларда инвестицион муҳит жазибдорлигини бошқариш самарадорлиги даражасини аниқлаш инвестицион фаоллик ва жалб этилган сармоянинг даромадлилик кўрсаткич ва мезонларига асосланади.

Эркин иқтисодий зоналарнинг инвестицион фаоллик кўрсаткичлари бўйича танланган жами 11 та омилнинг аҳамиятлилиги бўйича Spearman даражасининг корреляция коэффициентлари $r(sp)$ ёрдамида ҳисоблаб чиқилади ва *мутлақ баҳолаш шкаласи* асосида даражаланади.

Эркин иқтисодий зоналарларнинг 50 фоизида бошқарув самарадорлиги яхши даража, 18 фоизида ўртача ва 32 фоизида қониқарли эканлиги аниқланди.

COVID-19 пандемияси ва жаҳондаги нобарқарор геосиёсий вазият шароитида ЭИЗларни ривожлантириш бўйича қуйидаги ишларни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир:

ЭИЗда инвестиция лойиҳаларини танлашнинг аниқ мезонлари ва услубий қоидаларини ишлаб чиқиш, инвесторлар учун тақдим этиладиган имтиёзларни эркин рақобат муҳитига таъсир этмайдиган қилиб белгилаш;

эркин иқтисодий зоналар ҳудудида инвесторлар учун қулай инфратузилма ва зарур шарт-шароит яратиш, ижтимоий объектларни халқаро андозалардан келиб чиқиб, фаолиятини йўлга қўйиш ва уларнинг доимий фаолият юритишини таъминлаш;

эркин иқтисодий зоналарнинг бошқарув фаолиятини ташкил этишда халқаро стандартларга мослаштириш;

эркин иқтисодий зоналарда амалга ошириладиган инвестиция лойиҳаларининг иштирокчилари билан шартномавий муносабатларни тартибга солиш ҳамда самарали лойиҳаларни аниқлаш бўйича маркетинг тадқиқотларидан кенг фойдаланиш;

Ушбу вазибаларнинг амалга оширилиши эркин иқтисодий зоналар фаолиятида бошқарув самарадорлигини оширишни таъминлайди, бошқариш тизимини янада соддалаштиради, инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш жараёнларидаги менежмент тизими такомиллашди ва иқтисодий самарадорликка эришилади.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. World Investment Report 2020. International Production Beyond the Pandemic. United Nations, Geneva, 2020.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 14 майдаги “Ўзбекистон Республикаси инвестиция дастурини шакллантириш ва амалга оширишнинг сифат жиҳатидан янги тизимга ўтиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5717-сонли фармони. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 15.05.2019 й., 06/19/5717/3132-сон.
3. Мустафақулов Ш.И. Инвестицион муҳит жозибadorлиги. – Т.: Baktria press, 2017. 18-б.
4. Ражабов Н.Р. Инвестицион муҳит жозибadorлигини бошқаришни такомиллаштириш (Навоий ЭИЗ мисолида). // 08.00.13 – Менежмент, и.ф.д. (PhD) диссертацияси автореферати.
5. James R., Hines Jr. Jongsang. Park Investment ramifications of distortionary tax subsidies-Journal of Public Economics. 172 (2019) 36-51, www.elsevier.com/locate/jpube.
6. Рашидов М.К. Эркин иқтисодий зоналарнинг таснифланиш назарияси. SERVIS-№ 4. 2017. 15-бет.
7. Смородинская Н. Свободные экономические зоны Вест. ДВО РАН-1993. № 4, 5. С. 3-22.
8. Данко Т., Окрут З. Свободные экономические зоны в мировом хозяйстве: Российская экономическая академия им Г. В. Плеханова. – М.: Инфра-М., 1998. Ст. 168.
9. Авдокушин Е.Ф. Свободные (специальные) экономические зоны. – М., 1993.
10. Бабинцев В., Валлиулин Х. Особые экономической зоны. Российской экономической журнал. 1992. № 9. – 117 с.
11. Shermuhammedov A. Ochiq iqtisodiy mintaqa. O'zbekiston axborotnomasi-1998-y. № 1 (sentabr, oktabr). – 75 bet.
12. Овчинникова С.Г. Зона свободного предпринимательства. Учебник. – СПб., 1996. Ст. 12-16.
13. Леусский А. Экономика зон свободного предпринимательства. – СПб., 1991. Ст. 11.
14. Комлев Ю. Свободные экономические зоны: зарубежный опыт. – Алма-Ата, 1990. Ст. 31.
15. Игнатов В.Г. Свободные экономические зоны. – М.: Ось-89, 1997 г. Ст. 43-58.

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ЭРКИН ИҚТИСОДИЙ ХУДУДЛАР
ВА УЛАРГА ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ ЖАЛБ ЭТИШ ЙЎЛЛАРИ**

[doi https://doi.org/10.55439/ECED/vol23_iss3/a16](https://doi.org/10.55439/ECED/vol23_iss3/a16)

Рузобаева Наргиза Хакимовна - Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти Инвестициялар ва инновациялар кафедраси катта ўқитувчиси
Хотамқулова Мадина Санжар қизи - Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти 3-босқич талабаси

Аннотация. Мазкур мақолада республиканинг эркин иқтисодий зоналари (ЭИЗ) таҳлил қилинди ва бир қанча изланишлар олиб борилган ҳолда ушбу соҳадаги инвестицияларнинг роли ўрганилди. Шунингдек, соҳада инвестиция муҳитини яхшилаш орқали инвестиция оқимларини жалб этиш, эркин иқтисодий ҳудудларнинг ривожланишида технологияларнинг ўрни ҳамда давлат томонидан бу соҳага берилаётган имтиёзлар ва энгилликлар таҳлил қилинди. Бундан ташқари мамлакатимизда эркин иқтисодий ҳудудлар фаолиятини янада ривожлантириш бўйича қатор таклифлар билдирилди.

Калит сўзлар: эркин иқтисодий ҳудудлар, иқтисодиёт, инвестиция, технология, инвестиция лойиҳаси, инвестор, тармоқ.

**СВОБОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ЗОНЫ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН
И ПУТИ ПРИВЛЕЧЕНИЯ В НИХ ИНВЕСТИЦИЙ**

Рузобаева Наргиза Хакимовна - Самарқандский институт экономики и сервиса старший преподаватель кафедры “Инвестиций и инноваций”
Хотамқулова Мадина Санжар қизи - Самарқандский институт экономики и сервиса студентка 3 курса

Аннотация. В данной статье проводится анализ свободных экономических зон (СЭЗ) республики и проводится углубленное изучение роли инвестиций в этой сфере посредством ряда исследований. Также проанализирована роль технологий в привлечении инвестиционных потоков за счет улучшения инвестиционного климата в секторе, роль технологий в дальнейшем процветании свободных экономических зон, а также льготы и привилегии, предоставляемые государством этому сектору. Кроме того, прозвучал ряд предложений по дальнейшему развитию деятельности свободных экономических зон в стране.

Ключевые слова: свободные экономические зоны, экономика, инвестиции, технологии, инвестиционный проект, инвестор, сектор.